

8

bap

HALK HÖKÜMETİ

RAÝATYŇ WEZIPESI

*«Raýatyň hut özi hökümetiň
ýalňyşmazlygy üçin elinden
gelenini etmäge borçludyr».*

*– Robert H. Jekson,
ABŞ-nyň Yokary sudunyň
agzasy. Daudsa garşy
Amerikan aragatnaşyk
assosiasiyasy, 1950*

Los Anjelesde saýlawçylaryň hasaba alnysy. Kaliforniýa ştaty

1787-nji ýylda ABŞ-nyň Konstitusiasynyň işlenip düzülmegi bilen Amerikan döwletini Esaslandyryjylar döwlet häkimietini dolandýrmagyň täze ulgamyny döredýärler. Şol wagt onuň esasy ýörelgesi rewolýusion häsiýetde bolup, ýönekeý we düşnükli hasaplanypdyr. Döwleti dolandýrmak wezipesi nesilden-nesle geçmeýär ýa-da ýaragyň güýji bilen basylyp alynmaýar, diňe halk tarapyndan amala aşyrylýar. Halk bu wezipä Birleşen Ştatlarynyň raýatlarynyň gatnaşmagyndaky erkin we açyk saýlawlaryň üsti bilen eýe bolýar. Kagyz ýüzünde bu oýlanyşykly işlenen we doly ýerine ýetirip boljak düzgün bolsa-da, hakyky işde ol hakykatdan örän daşda. Ilki başda gowşak saýlawçylaryň hukuklary baradaky meselede birnäçe kynçylyklar döreýär. Mysal üçin, kime saýlaw hukugy berilýär, we kime berilmeýär.

Esaslandyryjylar – şübhesiz öz döwriň beýik adamlary bolupdyrlar. Olar diňe jemgyýetiň ösmegine uly goşant goşan adamlar döwleti dolandýrmak üçin saýlanýan şahsyň saýlawynda sesleriniň bolmalydygyny belläp geçýärler. Olar döwlet häkimiyeti hususy eýeçiligi we şahsy azatlygy goramak üçin gurnalýar diýip pikir edipdirler. Kim häkimiyetiň wekillerini saýlaýan bolsalar şol adamlaryň öz eýeçiligi we şahsy azatlygy bolmaly.

Şol wagtlar diňe eýeçiligi bar bolan protestant erkek adamlaryň ses bermäge hukugy bar diýip bellenilipdir. Aýallaryň, garyplaryň, şertnama boýunça işleýän hyzmatkärleriň, katolikleriň, jöhiteriň, afrikaly gullaryň, Amerikanyň ýerli milletiniň ses bermäge hukugy ýok. «Aýallara kimdir birine garaşly bol-

maklyk mahsusdyr, şonuň üçin olar gullara ýa-da hyzmatkärler meňzeýärler», diýip taryhçy Maýkl Şadson ýazypdyr. Diňe öz durmuşy öz elinde bolýan adamlara raýat hukugy berlipdir. Şu çäklen-dirme sebäpli täze ABŞ-nyň ilatynyň diňe 6% 1789-nji ýylda Jorj Woşingtony ABŞ-nyň birinji prezidenti edip saýlapdyr.

Muňa seretmezden täze amerikanlar iňlis korollygynyň baýlaryndan we dworýanlaryndan dynandyklary sebäpli buýsanýardylar, emma «garyp» adamlar iki-başdan «hojaýyna» boýun bolmaklygy dowam edýärdiler. Şonuň üçin baý adamlar we aristokrat maşgalalar bilen gatnaşykda adamlar köplenç syýasy wezipä hiç hili kynçylyksyz geçýärdiler, emma munuň ýaly ýagdaý uzaga çekmedi. Demokratiýa diýen düşünje gaty berk bolupdyr, ýagny baý bolmadyk adamlar baýlar bilen gatnawy bolmadyk-da bolsa, olar özlere jemgyýetiň işine gatnaşmak üçin mümkinçilik berilmelidigini aňyna ýetiripdirler.

SAÝLAW HUKUGYNYŇ GIŇELDILMEGI

XIX asyryň dowamynda ABŞ-nyň syýasy durmuşy haýal, emma özüniň ynamy bilen ähli zady öz içine alýan häsiýete eýe bolýar. Köne iş tejribesi öz möwritini geçiripdi. Ozal syýasatdan üzňe toparlar indi syýasy işlere işeňňir gatnaşýardylar. Saýlawçylaryň hukugy indi köpçüligе degişli bolup durýardy. Ilki başdan saýlaw hukugynyň dini we eýeçilik çäklendirmelerini ortadan aýrypdyrlar. Bu bolsa asyryň ortasynda köp ilatyny saýlawlara gatnaşmak hukugyna eýe bolmagyna getiripdi.

Aýal saýlawçylaryň ligasy tarapyndan çap edilen plakat aýallary 1920-nji ýylda Konstitusiyä girizilen on dokuzynjy düzedişdäki ses bermek hukugyndan peýdalanmaga çagyryýar.

Ondan soň haçanda gulçulyk meselesi Raýatlyk urşunyň döremegine sebäp bolanda (1861-1865) ABŞ-nyň Konstitusiasyna girizilen üç sany düzediş Amerikan demokratiýasynyň görümini we häsiýetini düýpli özgertdi. 13-nji düzediş 1865-nji ýylda tassyklanyp, ol gulçulygyň soňuna çykdy. 1868-nji ýylda tassyklanan 14-nji düzediş ABŞ-da doglanlaryň we şol ýerde ýaşaýanlaryň, şol döwletiň raýaty bolup we şol ştatyny, olar niredе ýaşaýan bolsa we federal häkimiyetiniň olaryň ýaşaýyş hukugyny, azatlygyny we deň howpsuzlygy döwlet

kanuny tarapyndan üpjün edýändigini hakynda bolupdyr. 1870-nji ýylda 15-nji düzediş tassyklanyp, onda federal hökümetine ýa-da ştat hökümetine güýçli saýlawçyny jynsy boýunça, teniniň reňki boýunça ozal gulçulykda bolanlaryň kemsitmelere sezewar etmegi gadagan edilýändigini nygtalýar.

Ývokarda sanalan aýratynlyklaryň içinde näme üçindir «jyns» sözünün ähmiýeti barada aýdylanok. Şonuň üçin aýallaryň saýlamaga hukugy bolmandyr. Saýlaw hukugynyň giňeldilmegi onuň öňki gullara ýaýradylmak ýoly bilen täze durmuşy dikeldýär, we aýallara saýlaw hukugy berilýär. Olar bu göreşde doly ýeňiş 1920-nji ýylda gazanýarlar. Şol wagtda 19-njy düzedişde saýlaw hukugy «jynsy boýunça» gadagan edilmeli däl-dir diýlen karar girizilýär.

Täleýiň oýny bilen birden ýagdaýlar tersine boldy duruberdi. Indi aýallaryň saýlawga gatnaşmaga mümkinçiligi boldy, emma garaýagyz amerikanlara saýlawga gatnaşmak bolmaýardy. XIX asyryň 90-njy ýyllaryndan başlap günorta ştatlaryň akýagyz ilaty afro-amerikanlary döwletiň syýasy durmuşyna gatnaşmaktan doly çetleşdirdiler. Aýratyn hem olar saýlawlara gezek galanda şeýle etdiler, ses bermegiň mehanizminiň kömegi bilen köpsanly akýagyzlar ýagdaýy kadalaşdyrýan sowatlyklyk baradaky maddanyň kabul edilmegini gazandylar. Bu madda laýyklykda 1868-nji ýylda çenli raýatlarýň ata-enesi saýlawlara gatnaşmadyk bolsalar, olar öz sowatlyklaryny barlatmalydyrlar. Ývokarda agzalan maksada başga-da çäreler, ýagny saýlawçylaryň adam başyna salgyt salmak, olaryň janyna howp salmak ýaly

Dowamy 112-nji sahypada

SYÝASY PARTIÝALAR

Amerikany esaslandyryjy adamlaryň köpüsi syýasy partiýalary we göreşiji fraksiýalaryň (akymlaryň) peýda bolmagy barada pikirlenmegi hem ýigrenipdirler. Sebäbi partiýalaryň döremegi bilen olar halkyň bähbidi üçin aladalanman, partiýalaryň we fraksiýalaryň arasyndaky göreşlere bar ünsüni bermeginden gorkupdyrlar. Esaslandyryjy adamlar aýry-äýry adamlara her bir kandidatyň saýlawynda ýörite döredilen toparyň päsgel bermezinden ses bermeklerini isläpdirler, emma bu beýle bolmandyr.

XVIII asyryň 90-njy ýyllarynda döwletiň täze görmüşi baradaky garayyşlar döräp ugrayar we garşylykly pikirdäki adamlar birleşmeleriniň netijesinde öz teklipleriniň kabul edilmegini isläpdirler. Aleksandr Gamiltonyň tarapdarlary özlərini federalist diýip atlandyrypdyrlar. Olar senagaty we söwdany goldaýan merkezi häkimiýetiň döredilmegi ugrunda çykyş edipdirler. Tomas Jeffersonyň tarapdarlary bolsa, demokrat-respublikan bolup, olar federal häkimiýetiniň çäklendirilen häsiýetde bolan merkezleşdirilmedik agrar respublikasynyň bolmagyny isläpdirler. 1828-nji ýylda federalistler bäsleşikden çykýarlar. Olaryň derejine syýasy arenada, şol ýylda geçirilen Prezident Endrýu Jeksonyň saýlawyna garşy çykyş eden Wigiler peýda bolýar. Demokrat-respublikanlar demokrat bolup, şeýlelikde iki partiýaly ulgam döreýär we şondan bäri dowam edýär.

XVIII asyryň 50-nji ýyllarynda syýasy göreşiň esasy bolup, gulçulyk baradaky mesele durýar. Esasanam, döwletiň Günbataryndaky täze ýerlerde gullaryň ýaşamagy baradaky meselelerde garşylyklar döreýär. Bu meselede Wigiler partiýasy iki häsiýetli orny alyp baryar we ol hem bu partiýanyň ýok bolmagyna getirýär. Ýöne olaryň ýerine «döwletiň bütün çäginde gulçulygynyň soňuna çykmalý» diýen şygara daýanyan Respublikan partiýasy gelyär. 1854-nji ýylda bu partiýa prezident häkimiýetine eýe bolýar. Bu döwre çenli partiýa döwletiň syýasy arenasynda önde baryjy syýasy gurama hökmünde özüni görkezýär. Partiýa bolan wepalylyk atadan ogle geçipdir we partiýa işleri, şol sanda uly ýygnaýyşyklara partiýanyň agzalarynyň eşiklerini geýip dabaraly ýörişlere gatnaşmaklyk birnäçe obşinalaryň jemgyýetçilik durmuşynyň aýrylmaz bölegi bolup durupdyr. XX asyryň 20-nji ýyllarynda bu partiýa birleşmesi öz güýjüni ýitirip ugrayar. Munisipal reformalaryň, döwlet gullugy baradaky reformalar şeýle hem parahorlyk bilen göreşmek baradaky kanunlaryň saýlawdaky kandidatlaryň sese goýulmasy, milli gurultaýdaky syýasatçylaryň çalşygy, syýasy ulgamyň üýtgemegine getirip we şol sanda Respublikan partiýasynyň abraýyny gaçyryp ugrayar, işe has çynlakaý çemeleşmelidigini görkezýär Bu bolsa partiýanyň öňki ýaly şowhunly bolmakdan saklaýar.

Ýogsa-da, näme üçin döwletde iki sany täsirli syýasy partiýa hereket edýär? Amerikada wezipeli adamlaryň hemmesi diýen ýaly aýry-äýry saýlaw okruglaryndan saýlanyp we wezipesine öz bäsdeşlerini ýeňmegi bilen geçýärler. Bu bolsa, her bir ýeniji öz garşydaşyndan köp sese eýe bolandygyny görkezýär we şu ulgamda hiç hili deň ölçegli hasabyň bolmaýandygyny görkezýär. Şeýle ulgam döwletde iki bäsdeş partiýanyň monopoliasynyň bolmagyny tassyklaýar, ýagny bir partiýa häkimiýetde galýar, beýlekisi bolsa işsiz galýar. Bu bolsa, iki syýasy partiýalaryň biri-birine bäsdeş bolmagyna getirýär. Häkimiýete eýe bolup bilmedik partiýa öz güýjüni birikdirýär we olaryň geljekki saýlawlarda ýeňmek mümkinçiligi artýar.

Käwagt partiýalar arasyndaky göreşe 3-nji partiýa hem goşulýar. Ol partiýa wagtlaýynça saýlawçylaryň belli bir bölegini özüne çekmeklik başardýar. Soňky ýyllarda Genri Ross Peronyň baştutanlygyndaky «Reformalar» partiýasy üstünlik gazanýar. Bu partiýa 1992-nji we 1996-njy ýyllarda bolup geçen Prezident saýlawlarynda özüni tanatdy. «Reformalar» Partiýasynyň birinji kandidaty Jessi Wentura 1998-nji ýylda Minnesotanyň häkimligine saýlanýar. Üçünji partiýalar köplenç özüniň ýaşamagy ugrunda göreş alyp barmaly bolýarlar. Sebäbi şol iki partiýalaryň haýsam bolsa biriniň teklip eden möhüm meselelerini öz saýlaw maksatnamasyna goşýar. Şeýle usul bolsa ol partiýanyň tarapdarlarynyň sanyny köpeldýär. Käwagt olaryň sesinden hem peýdalanýarlar.

Amerikan professory, syýasatçy Nelson U. Polsbi «Federalistiň konstitusiyasyny goramak baradaky bellikler» diýen kitabynda «Amerikanyň ähli döwlet derejesindäki wezipeli adamlar demokratlardyr respublikanlaryň goldawyndan peýdalanýarlar» – diýip belleýär. Demokratlar we respublikanlar hemme ýerde bir dälär. Olary käwagt zordan tapawutlandyryp bolýar, käte bolsa olaryň 50 ştatyň hemmesinde-de birden gözüne dürtülýän tapawutlyklary bardyr: ýagny hersi öz syýasy medeniýetini ýöredýär we şonuň esasynda-da demokrat ýa-da respublikandygyny bilmek bolýar. Bu aýratynlyklar dogrudan hem adalatly pikiri öňe sürýär, ýagny Amerikanyň iki partiýaly ulgamynyň aňyrsynda 100 partiýaly ulgama meňzeşlik bardyr.

Şu suratda (1867-nji ýyl) Kolumbiýa federal okrugynyň Waşingtondaky saýlaw bölümi suratlandyrylypdyr. Onda afro-amerikan raýatlary munisipal saýlawlara ses berýarlar. Stolyň başynda oturan afro-amerikan sudýasy saýlawlaryň geçişine gözegçilik edýär.

düzgünler XX asyra çenli dowam edipdir. XX asyryň 50-nji ýyllaryndan başlap raýat hukuklary üçin hereketler 1965-nji ýylda Konstitusiýa saýlaw döwründe adalatsyzlygy aradan aýyrýan kanunlar barada düzediş girizilýär. Ýustisiýa ministrligi federal kanun saýlawlaryň gowy geçirilmegi we günorta ştatlarda saýlaw taýýarlygyny we geçirilmegini gözegçilik etmäge bellenilýär. 24-nji düzediş 1964-nji ýylda tassyklanyp, ol saýlawçylardan adam başyna salgyt alynmagy bes etdi. Käbir ştatlarda afro-amerikanlaryň we garyplaryň saýlawlara gatnaşmak üçin çaklendirmeleri aradan

aýyrmak üçin ulanylan çäreleri ýok edildi.

Iň soňky düzedişi Konstitusiýa saýlaw hukugyny giňeltmek üçin girizildi. XX asyryň 60-70-nji ýyllarynda ABS-nyň Wýetnam urşuna gatnaşmagy täze pikir berdi. Bu pikir öz watanyňň bähbitlerini goramak üçin ellerine ýarag alýan adamlaryň ses bermäge hukugy bolmagyna getirdi. 26-njy düzediş 1971-nji ýylda tassyklanyp, ol saýlawlarda ses bermäge gatnaşýanlaryň 21 ýaşdan 18 ýaşa çenli peseltdi. Şu wagt ABS-nyň uly raýatlary şol ýerde doglanlaryň 18 ýaşdan başlap saýlawlarda ses bermäge hukugy bar. Indi ses bermäge hukuklaryň çaklendirmeleri diňe birnäçe howply jenaýat edenlere we resmi taýdan näsag adamlara degişlidir.

GÖNÜMEL DEMOKRATIÝA

Biziň döwürimizde syýasy durmuşda saýlawlar bilen bagly esasy soraglaryň biri kime saýlaw hukugy berilmekte dälde, eýsem şu hukugy bar bolan adamyň nähili saýlaw işlerine ýetişişinden ybaratdyr. Prezident saýlawlary hakynda gürrüň etseň, olara diňe saýlawçylaryň ýarysy gatnaşýarlar. 1876-njy ýylyň saýlawlaryna ABS-nyň taryhynda iň köp saýlawçylaryň sany 81,8 % boldy. 1880-nji we 1890-njy ýyllar içinde 80 % golaýlady. Soň bolsa bu görkeziji pese düşüp başlady. 1924-nji ýylda 48,9 % çenli düşdi. Demokratik partiýanyň «täze ugruň ylalaşygy» XX asyryň 30-njy ýyllarynda durgunlyk döwründe döwletde saýlaw bolan gyzyklanma dörettdi. Ýöne ýene-de 1968-njy ýyldan başlap, 1996-njy ýylda saýlawçylaryň sany 49,1 % düşdi.

Ilatyň köp böleginiň saýlawlara gatnaşmaýanlygy birnäçe adamlary alada goýýar. «Häzirki wagtda jemgyýetçilik pikiri öwrenijileriň we syýasy synçylaryň aýtmaklaryna görä, Amerikanyň saýlaw ulgamynda nählilidir bir näsazlygyň bolup geçýändigini barada pikir döreýär» diýip, syýasaty öwreniji A. Jeýms Riçli özüniň «Amerikan saýlawlary» diýen kitabynda ýazýar. Käbirleri bolsa, bu ýagdaý erbet däl diýip ynanýarlar we reformalaryň kömegi bilen düzetmek mümkin diýip hasaplaýarlar, beýlekiler bolsa, bu «syrkawçylyk» erbetleşdi we syýasy nukdaýnazardan oňa «hirurgiýanyň» goşulmagyny, umuman jemgyýetçilik gurluşynda düýpli özgerişlikleri talap edýärler. Ýokarda agzalyp geçilen ýagdaý saýlaw kampaniýalaryna uly çykdajynyň çykmagyny, olaryň çenden aşa uzaga çekdirilmegini, köpçülikleýin habar beriş serişdeleriň jemgyýetde kandidatlar barada dürli pikirleri döretmek ukybyny, «esasy bähbitleri» yzarlaýan toparlaryň täsirini, prezidentlik wezipesine hödürlenýän kandidatlar we prezident saýlawlaryna bolan närazylyklary öz içine alýar.

Köp synçylaryň aýtmagyna görä, ABS-nyň saýlaw ulgamy demokratiýanyň has gönümel we wekilçiliginiň pesrāk bolmagyna mätäçdir. Mysal üçin, şäher dolandyryş edarasyna geçirilýän we telewideniýe boýunça görkezilýän ýygnaqlarda saýlawçylaryň saýlanan wezipeli adamlar, syýasy partiýalardan bolan kandidatlar bilen pikir alyşmaklygy adamlaryň wekilçilik hukugynyň güýçlenmegine getirdi. Ol ýa-da beýleki meseleler boýunça referendumlary geçirmek we wezipeli adamlary saýla-

mak üçin ses bermeklik barada pikirleri öňe sürmek tejribesi çalt ösýär. Takyk mehanizmler ştata baglylykda üýtgeýär, ýöne umuman aýdylanda, pikirler saýlawçylara öz ştatlarynyň kanun çykaryjy guramalarynyň hödür edilýän kanuny girizmeklik üçin ilatyň gollarynyň ýygnaľmagy esasynda, beýleki ştatlarda bolsa Konstitusiýa düzediş girizmeklik bilen üýtgedýärler. Referendumlarda belli kanunlaryň görnüşleri, mysal üçin, kanun çykaryjy aktlar, obligasiýalaryň çykarmak ýoly bilen pul ýygnaľmak ýaly talaplar öňe sürülýär. Saýlawçylar ştat kanun çykaryjy guramalar bilen kabul edilen kanunlary aýyrmak üçin referendumlary ulanup bilýärler, ýa-da, olar gaýtadan saýlaw geçirmäge, ýagny saýlanan wekilleriniň möhletinden öň wezipesinden aýyrmak üçin hereket edip bilýärler.

Häzirki wagtda kanun çykaryjy gurama kanunlaryň taslamasyny bermeklik hukugy döwletiň günbatarynda, esasan 24 ştatda giňden ulanylýar. Saýlawçylar bu hukuklary Origenada 300 gezekden gowrak, Kaliforniýada 250 gezekden hem köpräk, we Koloradoda 200 gezege golaý ulandylar. Dürli ştatlardaky saýlawlarda hünärleriň we işleriň sazlandyryşyny we temmäkiniň garşysyna göreş barada kanuny, ulag ätiýaçlygynyň tölegini, abort hukugyny, humarly oýunlaryň kanuny bolmagyny, morehuanany medisina ulanmagy, ýadro energiýasyny peýdalanmagy we ot açýan ýaraglary gözegçilik etmegi öz içine alýan her hili meseleler ýüze çykyppy.

«Ynsanýete hemaýat» guramasynyň meýletinçileri Tehas ştatynyň Hýuston şäherinde jaý gurýarlar. Bu gurama ABŞ-daky meýletinçiler guramalarynyň biri bolup, özlerinden goýum goýup, jemgyýet we etraplaryň jaý şertlerini gowulandyryrlar.

RAÝATLYGYŇ BORÇLARY

ABŞ-nyň raýatlaryna berilýän köp sanly hukuklary olar örän aýap saklaýarlar, ýagny pikir azatlygy, öz pikirlerini beýan etmek, özbaşdak ýa-da köpçülikleýin saýlanan wekiller bilen duşuşmak, hudaýa ynanmak ýa-da unanmazlyk azatlygy, sebäpsiz yzarlanmalardan go-

ranmak, sebäpsiz şahsy işleriniň, öýleriniň gözastynda bolmaklygyndan goraýan hukuklardan peýdalanylýan bilýärler. Şonuň ýaly hem, hukuklar bilen bir hatarda olaryň öz jogapkärçilikleri, ýagny borçlary-da bar: kanuna boýun bolmak, salgyt töleglerini tölemek, çagyrylan ýagdaýda oturmaşlar suduna gatnaşmaklyk,

kandidatlar we ýüze çykyan käbir meseleler barada gyzyklanmak, eger öňki saýlanan wekillerin eden-etdilikleri bar bolsa, olary aradan aýyrmak üçin saýlawlara gatnaşmak ýaly borçlardyr.

Raýatlaryň ýene bir wajyp borçlarynyň biri-de jemgyýete gulluk etmek. Haçan-da ýurt howp astynda galanda millionlarça amerikan erkekleri we aýallary ýaragly güýçleriniň hataryna goşulyp, öz Watany goraýarlar. Öz ýurdunyň harby güýjünü berkitmek maksady bilen, millionlarça amerikan raýatlary harby gullukda parahat durmuşda-da gulluk edýärler. Ýaş we gartaşan amerkanlar Parahatçylyk Korpusyna goşulýarlar, beýleki meýletin guramalaryň işlerine gatnaşýarlar. Olar bu işleri öz ýurtlarynda we daşary ýurtlarda durmuşy hyzmatlary amala aşyrmak maksady bilen ýerine ýetirýärler.

Raýatlaryň iň esasy borçlarynyň biri hem syýasy işlere gatnaşmak bolup durýar. «Demokratiýanyň tarapdarlary raýatlaryň gatnaşmagynda öz etraplarynda we iş ýerlerinde meseleleri çözmeklige gatnaşmagynyň adamlaryň hökümetde öz wezipelerine gowy düşünmäge, öz jogapkärçiliklerine düşünmäge, uly bir döwlet bilen bir jemgyýet gurusmaga uly ähmiýeti bar diýip tassyklaýarlar» diýip syýasat ylmlarynyň professory Kreýg Rimmerman özüniň «Täze raýatlyk» diýen kitabynda agzap geçýär. Mysal üçin, etraplaryň ýaşajylyarynyň ýygnaqlary biri-biriniň mätäçliklerini we isleglerini bilmek üçin gereklidir. Şol ýygnaqlarda çykyş edýän adam diňe bir öz isleg-arzuwuny beýan etmek üçin däl-de, eýsem beýleki raýatlaryň bähbitlerini araýan we galyberse-de,

dawalary çözüýän araçy hökmünde gatnaşýar.

Aýowa şaty tarapyndan ABŞ-nyň Senatory Tom Harkin öň raýat hukugy üçin göreşe gatnaşan aktiwistler, Wýetnam urşyna garşy çykyş edenler we daş töweregi goramak hereketiniň gatnaşjysy şu gün öz goňşularyna-da täsir etmek bilen, öz öýüniň daşyna üns berýär, goňşularyna ýaşajyş şertlerini gowulandyrmak barada aýdýar, kommunal gulluklaryň tölegini peseltmek, salgyt töleglerini azaltmak, çäkleredäki zäherli galyndylary arassalamagy talap edýär. Raýat hökmünde çykyş edip «boýun egmäh, gyanman, akylyňyzy ýitirmäh, birleşin we garşylyk görkeziň» diýen pikir bilen ýaşamak bilen, olar töwerekdaşyndaky adamlara öwüt berýärler-diýip belläp geçýär.

HYÝALY BILELEŞIK

Käbir aladaçyl amerikan saýlawçylary özerliniň işjeň ýagdaýlaryny saklamak üçin öz saýlan wezipeli adamlary bilen aýratyn hem prezident bilen, şonuň bilen birlikde öz saýlan senatorlary we Wekiller Palatasynyň agzalary bilen aragatnaşyk saklaýarlar. Waşingtonda, ýa-da öz dogduk ştatlarydyr okruglarynda bolsalar-da, saýlawçylar saýlananlara hat ýazýarlar, telegramma iberýärler, jaň edýärler, hatda olaryň iş otaglaryna hem barýarlar. Emma, soňky ýyllaryň içinde durmuşda aragatnaşyk saklamak üçin we saýlawçylara dünýäde näme bolup geçýändigini we bolup geçýän wakalar barada öz pikirini aýtmak we näsazlyklary üýtgetmek üçin syýasy arenada täze serişde ýüze çykdy. Bu serişde Internet, ýagny Bütindünýä kompýuter merkezi

ya-da Ýokary habar beriş ulgamydyr. Bu nähili atlandyrylan hem bolsa, bu serişde Amerikanyň syýasy durmuşyny basym üýtgedýär.

«EnviroLink we Neighborhoods Online» – Internetdäki Bütindünya kompýuter setindäki iki sany saýt ABŞ-daky we dünýäniň ähli künjeklerindäki umumy gyzyklanmalary bar bolan adamlary birleşdirýändir.

we aýallaryň aragatnaşyk saklamaga mümkinçilikleri bar. Olar birnäçe müň kilometr uzak aralykda ýaşaýan-da bolsalar, bir-birleri hakynda hiç zat bilme-

seler-de, olar şu wagt kompýuter merkezinde, Internetde duşuşýarlar. Köp halatlarda bu adamlar hiç haçan duşuşanok, emma olar biri-birlerini öz aladalary barada edýän özara gepleşikleriniň üsti bilen, uzak wagtyň dowamynda biri-birine ýazýan habarlary bilen gowy tanaýarlar.

Başga bir düýpli özgerişlik, ol hem In-

ternet «köpçülikleýin hereketiň güýçli ýaragy bolup biler, eger-de biz ony şu maksat üçin ulansak» diýip syýasy hereketiň işjeň adamsy Ed Şwars «Aragatnaşyk işjeňligi: Raýatlar Interneti nähili ulanýarlar» diýen kitabynda ýazýar. Ol in güýçli syýasy guramaçylyk işler üçin ýarag bolup durýar. Bu soňky 50 ýylyň içinde döredilen in güýçli gurallaryň biridir we ähli kişi ondan peýdalanylýar biler. Köplenç ýerli işjeň adamlar üçin häkimiýet guramalary we anyk meýilnamalar, şeýle-de syýasy ulgamyň iş usullary barada takyk habarlar zerur bolup durýar. Munuň ýaly habarlary bolsa aňsat we muft Internetden tapyp bolýar.

«Hyýaly bileleşigiň» täsiri bilen umumy bähbitleri bar bolan erkekleriň

ternetiň üsti bilen ön elýeterli bolmadyk döwlet häkimiýeti, syýasat bilen baglanyşykly meseleler, başga-da ýokarda agzalyp geçilen erkekler we aýallaryň öz aladalary boýunça dürli maglumatlary alyp bolýanlygydyr.

Mysal üçin, EnviroLink – daş-töweregi goramak meselesi barada web-saýt bolup durýar. Mundan ýerli guramalar ünse çekiji temalar barada anyk maglumatlary, saglyk üçin howply zyňyndylar barada, parnik gazlarynyň zyýany, zäherli-himiki galyndylary hakynda maglumatlary almaga mümkinçilik bar. Öňler jemgyýetçilik guramalar bu meseleler boýunça diňe duşuşykda umumy gürrüň geçirerdiler. Indi bolsa anyk we giň maglumat almaga EnviroLink mümkinçilik döredýär. Bu saýt bilim boýun-

ça soraglara, häkimiýet guramalarynyň işi daş töweregi goramak baradaky işler bilen meşgullanýan guramalar hem-de, bellenip geçilen guramalary çap etmek üçin gerekli maglumatlar bilen üpjün edýär. Ondan başga-da maglumatlary we maslahat bermegi, adamlar bilen daş töweregi goramak barada anyk meseleleri maslahatlaşmak üçin, aragatnaşyk saklamak üçin olaryň atlary, familiýalary we elektron aragatnaşyk bölümleriniň adreslerini EnviroLinkiň üsti bilen bilip bolýar. Başga-da bu saýtda «gürrüň etmek üçin otaglar» bar, şol ýerde peýdalanyjylar biri-biri bilen pikir alyşyp bilerler.

Ýerli işjeňler Internet örän peýdaly diýip belleýärler. Olar syýasat bilen goňşularynyň we jemgyýetiň ýaşayş şertlerini gowulandyrmak üçin gyzyklanýarlar. Bu adamlar öz ýaşayş mas-siwlerinde we toparlarynda ýaşayş şertlerini gowulandyrmak üçin syýasat bilen meşgullanýarlar. «Ýerli işjeňler» kwartallary arassalamak, zir-zibilleri gaýtdan işlemek, jenaýata garşy göreşýän toparlary döretmek we garry adamlara bilim bermeklik ýaly işleri geçirýärler. Olar ýerlerde sagdyn şertleri döretmek, haçan-da, adamlar özläriniň gowy ýaşamaklaryna diňe ýeterlik derejede üns beren ýagdaýlarynda mümkin bolar diýip ynanýarlar. «Ýerli işjeňler öz önle-rinde etraplaryň hyzmat ediş işlerini gowulandyrmaklygy meýil etmän, eýsem olar ýaşajjylaryň öz gyzyklanmalary hem-de bu işleri üçin öz goşantlaryny goşmaklary arassa ýagdaý döretmek üçin esasy şertdigine ynanýarlar» diýip, Ed Şwarz belläp geçýär. Beýleki düýpli üýtgeşmäniň biri-de ýokarda agzalan er-

kek adamlaryň we aýallaryň ön alyp bil-medik döwlet häkimiýeti we syýasat, şeýle-de olaryň meseleleri barada ýa-da başga-da gerekli habarlary Internetde gysga wagtyň içinde alyp bilmekleridir.

Muňa mysal bolup, adamlar Şwarzyn ABŞ-nyň çäginde, işjeňlere kömek etmek barada döreden Neighborhoods On-line web-saýty kömek edip biler. Bu saýta her gün yüzlerçe adam girýär. Etraplaryň meseleleriniň täze çözgüdini agtarmak üçin ştat işgärleri, wezipeli adamlar, žurnalistler, talyplar, raýatlar oňa girýärler.

«Biz kem-kemden her bir korporasiýanyň etraplary ösdürmek işi boýunça, her bir maslahat beriş komitetiň, sowat-syzlygy ýok etmek boýunça her bir meýilnamanyň, işçi hünärmenleri taýynlamak boýunça, her bir guramanyň we durmuşy hyzmat ediş işi bilen meşgullanýan her bir kompaniýanyň şu saýtda ýer almagyny, ýa-da oňa nähili girmegiň üstünde işlemegini gazandyk» – diýip Şwars gürrüň berýär.

ŞAHSY BÄHBITLERIŇ TOPARY

Ýokarda agzalan toparlar we soňa meňzeş başga toparlar jemgyýetçilik gyzyklanmalaryň topary diýip atlandyrylýar. Olar öz toparlarynyň bähbidi ýa-da şahsy bähbitleri üçin hereket etmeýärler, olar özlärini «diňe jemgyýetiň halkyň bähbitlerini goraýarys» diýip hasaplaýarlar, ýöne bu olaryň dogry orny eýeleýändiglerini aňlatmaýar, eýsem ol diňe girdeji almak elementiniň ýa-da aýry bir şahsy gyzyklanmanyň örän pesdigini görkezýär.

Başga tarapdan şahsy bähbitler toparlaryň adaty syýasatda goraýan ykdy-

KÖPÇÜLİKLEÝİN HABAR BERİŞ SERİŞDELERİ

ABŞ-nyň Prezidentligine dalaş edýän kandidatlar Riçard Nikson (çepden) we Jon F. Kennedy (kamera arkalaýyn dur) özüleriniň taryhy telewizion bäsleşiklerine taýýarlanýan pursatlary. 1960 ý.

Amerikanlar aňsat maglumat gazanmaklyk täze demokratiýanyň wezipesini ýerine ýetirmek şertlerine degişlidigine örän çalt düşündiler, ýagny olar jogapkärçilikli wezipelere kandidatlary bellemeklik ýa-da dogry syýasy ugry saýlamaklyk üçin zerurdygyny aýtdylar. Ondan başga-da, maglumatyň çalt, giň möçberde ýaýradylmalydygyna çalt göz ýetirdiler.

Munuň üçin bolsa, gazetden gowy zat ýokdy. Amerikanyň Pensilwaniýa ştatynyň Filadelfiýa şäherinde 1783-nji ýylda ilkinji gazet peýda bolýar. Eýýäm 1800-nji ýylda çenli Filadelfiýada gündelik gazetleriň 5-si, Merilend ştatynyň Baltimor şäherinde üç gazet we Günorta-Karolina ştatynyň Çarlston şäherinde gündelik gazetiniň ikinjisi çap edilýärdi. Bulardan başga-da, bütün döwletde beýleki gazetleriň 250-ä golaýy bolup, olaryň köpüsi hepdede bir gezek çap edilýärdi. 1850-nji ýylda ABŞ-da 2000 gazet bolup, olaryň 200-si gündelik gazetleridi.

Ýurduň döwrän gününden başlap, garaşsyz we dikdüşdi žurnalistler gazetiniň ilkinji çykan günlerinden ençeme amerikan syýasatçylaryny özülerine garşy goýdular. 1792-nji ýylda Jorj Waşington: «Eger döwlet we wezipeli işgärler hemişe gazetleriň adalatsyz tankydy hüjümleriniň täsirinde bolsalar, şol gazetler hem, ol ýa-da beýleki wezepeparazlaryň özüleriniň alyp barşynyň hakyky sebäplerini açyp görkezip bilmeseler, maglumatlary barlamaga üns bermeseler, onda meniň düşünişime görä, hiç bir adama ýurdy dolandyrmak başartmaz, ýa-da döwlet maşynyny işjeň ýagdaýda saklap bilmez» diýip aýdyp geçýär. Beýleki bir tarapdan syýasatçylar saýlawçylary habarly etmekde gazetiniň ummasyz rolunyň bardygyna güwä geçýärler. 1787-nji ýylda Tomas Jefferson «eger mende iki sany hukuk, ýagny gazetsiz hökümeti ýa-da hökümentsiz gazetini saýlamaklyk bar bolan bolsa, men onda şübhesiz soňkyny saýlardym,» diýip belleyär.

1924-nji ýylda syýasatda esasy roly radio eýeleýär. Şonda ilki bilen syýasy partiýalaryň milli gurultayyndaky delegatlaryň çykyşlaryny göni efire bermeklikden başlanýar. Şol ýylda partiýalar öz edýän işini radioda reklama etdirip ugrapdyrlar, ýagny respublikanlar munuň üçin 120 000 dollar, demokratlar bolsa 40 000 dollar harç edipdirler. Dört ýyldan soň iki partiýanyň hem çykdajylary milliona ýetipdir we şondan bäri saýlaw kompaniýalaryna edilýän çykdajylar ýylsaryň artýar. Aýratynda şeýle ummasyz harç edilişik soňky ýyllarda has hem köp bolýar.

1934-nji ýylda Jorj Gellap jemgyýetiň pikirini bilmek üçin sorag-jogap işini geçirmäge başlaýar. Ilki başda bu döwletiň kiçi etraplaryndaky uly bolmadyk adamlar toparynyň arasynda geçirilipdir. J. Gellap şeýle sorag-jogap işini kanun çykaryjylar, hünärmentler, mugallymlar we beýleki kãrdãki adamlar bilen geçiripdir. Bu işi geçirijiler onuň «demokratiýanyň pulsuny» ölçemek üçin çalt we netijeli ugur boljakdygyna ynanyppdyrlar. Ýöne, hãzirki wagtda sorag-jogap işini geçirmek örän kyn iş bolup durýar, sebãbi ähli zat tehnikanyň üsti bilen geçirilýär, kabul edilen maglumatlar hem tehnikanyň üsti bilen barlanylýar. Şonuň üçin kãbir ýalňyşlar bolýar, muňa garamazdan, sorag-jogap etmek umuman we bütinleý jemgyýetçilik pikirini öwrenmekde netijeli ugur hasaplanylýar.

1940-njy ýylda, syýasy partiýanyň milli gurultayy telewideniýe arkaly göni goýberilişi birinji gezek görkezildi we oňa 100 000 adam tomaşa etdi. XX asyryň 50-nji ýyllarynda amerikan maşgalalarynyň üçden bir böleginde telewizor bardy. 1952-nji ýylda saýlaw kompaniýasynyň oň ýanynda iki partiýanyň telewizor reklamasy üçin eden çykdajysy 3,5 mln. dollar bolup, respublikanlar demokratlardan köp sarp etdiler. 1960-njy ýyldaky Kennedy bilen Niksonyň arasyndaky telebãleşik telewideniýãniň saýlaw kompaniýasynda esasy rolunyň bardygyny tassyklady.

İňlis taryhçysy Filip Jon Dewis «ABŞ-nyň saýlawlary» diýen kitabynda – «Amerikanlaryň köpüsi üçin esasy habar beriji serişde-telewideniýedir» diýip belleyär. ABŞ-da döwletiň jogapkärçilikli wezipesine we jemgyýetiň arasynda gowy täsir galdyryjak bolýan adamlar hökmany telewizorda çykyş etmelidir. Jemgyýetiň özi hem telewideniýede syýasatçylaryň, esasanam, prezident wezipesine dalaş edýän kandidatlaryň telewideniýede görkezilmegine garaşýar. Kongressmen, gubernator we yerli hãkimiýetiň basytutanlarynyň radio we gazetden öz islegleri boýunça peýdalanylýan bilýärler, ýöne telewideniýe arkaly çykyş etmeseler welin saýlawçylaryň arasynda ynanmazçylyk döredýärler. Bu bolsa kandidatlar üçin örän zyýanlydyr.

sady paýy hem bolýar. Kärdeşler arkalaşygynyň iň pes aýlyk hakyndaky we telekeçileriň kärdeşler arkalaşygy bilen zähmet şertleri barada ylalaşygy hakyndaky kanuny göz önünde tutup, işewür guramalar salgytlary azaltmak syýasatyny goldaýar. Başga şahsy bähbitler toparlary «buthana we etniki toparlar» meseleleri bilen meşguldylar.

Soňky ýyllarda sany we täsir edişi boýunça ösen toparlaryň biri hem syýasy hereket komiteti – SHK. Syýasy hereket komiteti- garaşsyz bolmak bilen bir ýada birnäçe meseleleri çözmek üçin gurama bolýarlar. Onuň esasy meselesi Kongrese we prezidentlige dalaş edýän syýasy kampaniýalara pul bermekden ybarat. SHK federal saýlawlarda özüniň kandidatynyň sany boýunça harç etmeklikde çäklendirilendir. Şeýle bolsa-da saýlaw kampaniýalaryna ýa-da öz bähbitlerini goramak üçin SHK-ä pul harajat etmek üçin çäklendirilme ýok. Häzirki döwürde SHK-niň sany müňe ýetdi.

«Syýasy partiýalara edilýän howp umumy bähbitler boýunça birleşýän toparlaryň sanynyň köpelmegi bilen has artýar, hatda bu toparlaryň köpüsiniň Waşingtonda (Kolumbiýa Federal okrugy) bölümleri-de bar we olar özlərini göni Kongrese ýa-da federal guramalara deňeýärler» diýip Maýkl Şadson «Ter-tipli raýat: jemgyýete Amerikan hy-matynyň taryhy» atly kitabynda ýazýar. Waşingtona eýerýän köp guramalar ýö-nekeý raýatlaryň ahlak we maddy köme-gini gazanmagy başaýarlar. Ýöne bu guramalaryň köpüsi soraglaryň çäkli toplumyna we hatda bir meselä ünsi çekýärler, köplenç hem bu ýeke-täk me-sele örän uly täsir ediş güýje eýe bolýar,

olar dollar, wagt we raýatlaryň söýgüsi üçin partiýalaryň bäsdeşligine getirýär.»

Bu «aýratyn bähbitler» toparlarynyň sarp edýän pulunyň möçberi kompa-niýalar näçe baý boldugyça ösmegini dowam etdirýär. Köp amerikanlarda kesgitli garaýyşlaryň «çarpyşmagy» üçin döredilen gyzyklanýan baý topar-laryň, korporasiýalar, kärdeşler arka-laşygy ýa-da CHK bolsun, tapawudy ýok, ýönekeý adamlaryň täsirine garşylyk gorkezip bilmegi derejede örän güýçlüdiği barada pikirler bar.

Ýöne ýönekeý raýatlar hem bu boýunça käbir zatlary başaýarlar. Olar bir-birlerini habardar edip, soňam alnan maglumatlar esasynda hereket edip bi-lerler. Her bir saýlanýan wezipeli adama gözgeçilik etmek üçin iň amatly usul In-ternet ulanmakdyr. Bu raýatlar birnäçe minutyň içinde «aýratyn bähbitler» to-parynyň haýsysynyň ol ýa-da beýleki wezipeli adamyň saýlanmagyna we bu wezipeli adamlaryň ýaňy-ýakyndaky ka-nunlar hukuknamalar boýunça nähili ses berendiklerini anyklap bilýärler. Soňra ýaňky raýatlar alnan maglumaty öz pikirlerini halka ýetirmek üçin müm-kinçilik alýarlar.

Syýasy durmuşyň maglumaty ol ýa-da beýleki soraglaryň ara alnyp masla-hatlaşylmagy, olar hakda maglumatlaryň ýygnaýmagy we olaryň dostlary ýa-da goňsulary bilen geňeşilmegi, saýlanan wezipeli adamlaryň özüni alyp barşyna, esasanam olaryň nähili ses berşine hiç hili täsiri ýetmeýändiginden ybaratdyr, ýöne bu döwlet wezipeparazlaryny özle-rini şol wezipä saýlan adamlaryň ikinji sapar hem saýlajakdyklary baradaky so-rag aladalandyrýar. Haçanda saýlawçy-

lardan hatlar, telefon jaňlary, fakslar we elektron aragatnaşygy boýunça habarlar gelmäge başlanda, saýlanan wezipeli adamlar olara üns berýärler. Ýöne iň soňunda saýlawçylardan durýan halk öňküsi ýaly halk kimdir birine ses ber-mek bilen saýlawlarda iň soňky aýgtyly nokady goýup bilýär.

Konstitusiýanyň taslamasy işlenip dü-zülen wagtyndan başlap, ýagny 1787-nji ýyldan şu güne çenli geçilen ýol tekiz bolmady. Saýlawçylar wakanyň täsir

ediş astyna düşdüler. Emma olara hemi-şe bähbitli çözüdi saýlamaga pursat döräpdi. Maddy we ruhy, ýerli we milli, jemgyýetçilik we şahsy, özüni bilýän we sahylyk, şatlaryň hukugy we bütün ýur-duň maddy hal ýagdaýy ýaly düşünjele-riň aratapawudyny kesgitlep, Ameri-kanyň Birleşen Ştatlarynyň halky bu äh-miýete eýe bolup, güýçli, gülleýän, erkin ýurdy, dogrusy, aňrybaşy görelde bol-masa-da, hemişe öňe barýan, ýagty gele-jegi bolan ýurdy döredýär. □

ABŞ-nyň hökümeti barada goşmaça edebiýatnyň sanawy

- Abraham, Henry J.
Justices, Presidents, and Senators: A History of the U.S. Supreme Court Appointments From Washington to Clinton. 4th ed. Lanham, Maryland: Rowman and Littlefield, 1999.
- Baum, Lawrence
Supreme Court. Washington, D.C.: CQ Press, 1997.
- Bibby, John
Two Parties or More?: The American Party System. Boulder, Colorado: Westview Press, 1998.
- Bowen, Catherine
Miracle at Philadelphia: The Story of the Constitutional Convention, May to September 1787. Boston, Massachusetts: Little Brown, 1986.
- Boyte, Harry C., Heather Booth, and Steve Max
Citizen Action and the New American Populism. Philadelphia, Pennsylvania: Temple University Press, 1986.
- Brinkley, Alan, Nelson W. Polsby, and Kathleen M. Sullivan
The New Federalist Papers: Essays in Defense of the Constitution. New York, New York: Norton, 1997.
- Brookhiser, Richard
Alexander Hamilton, American. New York, New York: Free Press, 1999.
- Carp, Robert A., and Ronald Stidham
Judicial Process in America. 4th ed. Washington, D.C.: CQ Press, 1998.
- Davies, Philip
U.S. Elections Today. 2nd ed. New York, New York: Manchester University Press, 1999.
- Edwards, George C.
Government in America: People, Politics, and Policy. 8th ed. New York, New York: Longman, 1999.
- Fine, Toni M.
American Legal Systems: A Resource and Reference Guide. Cincinnati, Ohio: Anderson Publishing, 1997.
- Fisher, Louis
Constitutional Conflicts Between Congress and the President. 4th ed. Topeka, Kansas: University Press of Kansas, 1997.
- Fisher, Louis
The Politics of Shared Power: Congress and the Executive. 4th ed. College Station, Texas: Texas A & M University Press, 1998.
- Friedman, Lawrence M.
American Law: An Introduction. 2nd ed. New York, New York: W.W. Norton, 1998.
- Graber, Doris
Mass Media and American Politics. 5th ed. Washington, D.C.: CQ Press, 1997.
- Greenstein, Fred
Leadership in the Modern Presidency. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1988.
- Hall, Kermit, ed.
The Oxford Guide to United States Supreme Court Decisions. New York, New York: Oxford University Press, 1999.
- Hanson, Russell, ed.
Governing Partners: State-Local Relations in the United States. Boulder, Colorado: Westview Press, 1998.
- Hedge, David
Governance and the Changing American States. Boulder, Colorado: Westview Press, 1998.
- Hoffman, Daniel
Our Elusive Constitution: Silences, Paradoxes, Priorities. New York, New York: SUNY Press, 1997.
- Kurian, George T.
Historical Guide to the U.S. Government. New York, New York: Oxford University Press, 1997.
- Loomis, Burdett
The Contemporary Congress. 2nd ed. New York, New York: St. Martins Press, 1998.
- Mason, Alpheus
American Constitutional Law: Introductory Essays and Selected Cases. 12th ed. New York, New York: Prentice Hall, 1998.
- Meador, Daniel J.
American Courts. St. Paul, Minnesota: West Publishing Co., 1991.
- Nelson, Michael
The Presidency and the Political System. 5th ed. Washington, D.C.: CQ Press, 1998.
- Notess, Greg R.
Government Information on the Internet. 2nd ed. Lanham, Maryland: Bernan Press, 1998.
- O'Brien, David M.
Storm Center: The Supreme Court in American Politics. 5th ed. New York, New York: W.W. Norton, 1999.
- Perloff, Richard M.
Political Communication: Politics, Press, and Public in America. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1998.
- Polsby, Nelson
Presidential Elections: Strategies and Structures of American Politics. 9th ed. Chatham, New Jersey: Chatham House, 1996.
- Reichley, A. James, ed.
Elections American Style. Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1997.
- Relyea, Harold C., ed.
The Executive Office of the President: A Historical, Biographical, and Bibliographical Guide. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1997.
- Rimmerman, Craig A.
The New Citizenship: Unconventional Politics, Activism, and Service. Boulder, Colorado: Westview Press, 1997.
- Ripley, Randall
Readings in American Government and Politics. 3rd ed. Boston, Massachusetts: Allyn and Bacon, 1999.
- Rogers, Donald, ed.
Voting and the Spirit of American Democracy: Essays on the History of Voting and Voting Rights in America. Urbana, Illinois: University of Illinois Press, 1992.
- Rossiter, Clinton, ed.
The Federalist Papers, by Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay. New York, New York: Mentor, 1999.
- Schudson, Michael
The Good Citizen: A History of American Civic Life. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999.

Schwartz, Ed
Net Activism: How Citizens Use the Internet.
Sebastopol, California: Songline Studios,
Inc., 1996.

Selnow, Gary W.
*Electronic Whistle-Stops: The Impact of the Internet on
American Politics*. Westport, Connecticut:
Praeger Press, 1998.

Van Horn, Carl
The State of the States. 3rd ed. Washington, D.C.:
CQ Press, 1996.

Weisberg, Herbert, ed.
Great Theatre: The American Congress in the 1990s.
Cambridge, England: Cambridge University
Press, 1998.

Wilson, James
American Government: Institutions and Policies. 7th
ed. Boston, Houghton Mifflin, 1998.

Woll, Peter, ed.
American Government: Readings and Cases. 13th
ed. New York, New York: Longman, 1999.

Berilen suratlar (eger sahypada iki surat berilen bolsa, olaryň ýokarsyndaka
çykgytlar birinji getirilýär):

Front cover: © Brian Lawrence/Pictor. 4–5: © Bettmann/CORBIS. 6, 10, 13, 14:
North Wind Picture Archives. 16: File Photo. 26: AP/Wide World Photos. 30–31,
32–33, 35: North Wind Picture Archives. 38–39: © Robert Trippett/Sipa Press.
43: © Martin Simon/SABA. 46: AP/Wide World Photos. © Mark Reinstein/
IPOL – Mary Anne Fackelman/The White House. 50: U.S. Department of
Agriculture. 51, AP/Wide World Photos. 52: © Jonathan Elderfield/Liaison
Agency. 53: © David Butow/SABA. 54: AP/Wide World Photos. 56: © Matthew
McVay/SABA. © Nina Bermann/Sipa Press. 58–59: AP/Wide World Photos:
(3). 65 © Kim Kulish/SABA–AP/Wide World Photos. 64/65: © James
Colburn/IPOL. 71: © Christy Bowe/IPOL. 70: AP/Wide World Photos. 78–79:
© Robert Trippett/Sipa Press. 82–83, 84: AP/Wide World Photos. 86–87:
Lisa Biganzoli, National Geographic Society. 89–90: North Wind Picture
Archives. 91, 96: © Bettmann/CORBIS. 93: File Photo. 94: AP/Wide World
Photos. 96–97: © Robert Daemmrich/Tony Stone Images. 99: AP/Wide World
Photos. 100: © Cathlyn Melloan/Tony Stone Images. 102: © George
Bellerose/Stock Boston, Inc.: AP/Wide World Photos. 104–105: © David
Butow/SABA. 107: Hulton Getty Picture Library/Liaison Agency. 110:
North Wind Picture Archives. 112: © Greg Smith/SABA. 114: © 1991–1999
The EnviroLink Network – libtynet.org. 116: Archive Photos.

Distributed by
PUBLIC AFFAIRS SECTION
EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

Produced by
REGIONAL PROGRAM OFFICE, VIENNA
RPO 2001-0413 TURKMEN
(Outline of U.S. Government)